

Історіографія та джерелознавство

Ю.В. Лезун

ДЖЕРЕЛА З СЕЛЯНСЬКОЇ ГЕНЕАЛОГІЇ КІНЦЯ XVIII-ПОЧАТКУ XX ст. (на прикладі мікропопуляції з Ольгопільського повіту Подільської губернії)

Генеалогія як наукова дисципліна, яка вивчає походження та історію окремих родів або прізвищ, базується на історичних документах, що відображають життя та діяльність особи, її станове походження, правовідносини з державою та іншими людьми.

Традиційно основна увага дослідників припадає на вивчення генеалогії вищих верств суспільства. Це відбувається, по-перше, через домінуючу роль шляхти, старшини, дворянства, купецтва та ін. у житті спільноти, а по-друге, завдяки потужному стимулюванню з боку тих, для кого генеалогія була справою соціального статусу, суспільного престижу або просто марнославства.

Однак, вже минуле століття остаточно зрівняло всіх членів українського громадянства у наданні шансів для реалізації своїх можливостей. Сьогодні найвищі щаблі соціальної драбини у нашому суспільстві здебільшого займають діти колгоспних селян та радянських службовців. Таким чином, поступово створюється матеріальна основа для поширення генеалогічних досліджень на нові ділянки та напрями. При цьому слід пам'ятати, що предки переважної більшості сучасних українських громадян належали до сільського населення, яке кількісно переважало міщан значну частину XX століття.

І хоча селянська генеалогія перетворилася на одну з найбільш потенційно перспективних її галузей, вона досі існує лише у зародковій стадії. На думку сучасних дослідників, такий її стан обумовлений широко побутуючою хибною стереотипною думкою про неможливість здійснення вагомих селянських генеалогічних реконструкцій з причин начебто повної відсутності або поганої збереженості в Україні масових джерел до селянської генеалогії¹. Однак навіть побіжне ознайомлення зі змістом українських регіональних та центральних архівів переконує, що це не так. Попри розпорошеність та значні матеріальні втрати, зберігаються групи джерел, які надають можливість реконструювати родоводи непривілейованого населення Правобережжя як мінімум до кінця XVIII ст. Ці групи неоднорідні за своїм значенням, але за комплексного використання дозволяють отримати позитивний результат.

Прикладом зазначеної тези може слугувати мікропопуляція, що складається з двох населених пунктів - власне с.Ободівка (у різні періоди своєї історії містечко Ободівка, с. Старо-Ободівка) та с. Нова Ободівка (Слободо-Ободівка). Вони тісно пов'язані між собою, належали до однієї панської економії, нерідко розглядалися як один населений пункт. Природним кордоном між селами є р.Берладинка з низкою ставків.

Питання часу появи тут населеного пункту остаточно не з'ясоване². Принаймні на середину XVII ст. тут було значне укріплене поселення. Вказівка П. Алепського про наявність у селі двох церков (Успенської та Михайлівської) свідчить про вже існуючий у ті часи поділ на основне село та його слободу.

Протягом другої пол.XVII - поч.XXст. Ободівка вирізнялася серед населених пунктів округи своєю населеністю. За переписом 1897р. чисельність жителів містечка (7.754) лише незначно поступалася повітовому місту Ольгополю (8.134) та містечкам Бершаді (8.885) й Чечельнику (7.993). Однак за кількістю православного населення, а отже селян, Ободівка передувала в повіті³. Таким чином, як об'єкт дослідження генеалогії селянства, Ободівка є в певному сенсі показовим населеним пунктом.

Хоча та чи інша генеалогічна інформація міститься у будь-якому виді архівних документів, найбільшу увагу дослідників справедливо привертають групи джерел, що зберігають її у найконцентрованішому вигляді - облікові матеріали. І передують тут два

основні напрями облікової документації в Російській імперії - адміністративне та церковне фіксування населення.

Першу з груп представляють переписні листи загальноросійського перепису 1897 р., різноманітні документи, що фіксували рух переселенців та, звичайно, ревізькі казки від 5-ї по останню, 10-ту ревізію.

Ревізький облік мав за мету укладання повних списків одиниць оподаткування. Відповідно, і списки ці мали вид і форму жорстко детерміновані потребами фіскального відомства. Якщо такою одиницею був двір - маємо подимну систему перепису з фіксуванням лише господаря обійстя. А перехід на подушне привів до суцільних переписів чоловічого оподаткованого населення. Разом з тим оподаткування було головною, але не єдиною метою державного обліку населення. Поряд з фіскальними причинами проведення ревізій відзначається їхнє значення у забезпеченні виконання рекрутської повинності. Одночасно держава прагнула зібрати додаткові свідчення про своїх громадян. Тому при проведенні окремих ревізій переписувалося жіноче населення, неоподатковані стани, вказувалися інші додаткові відомості як то - національність, релігійна належність, фізичні вади тощо.

Таким чином, саме ревізькі казки є найповнішим і найсистемнішим джерелом обліку населення Правобережної України від кінця XVIII - до початку другої половини XIX ст. На території регіону були проведені V (1795-1796 рр.), VI (1811 р.), VII (1815-1817 рр.), VIII (1834р.), IX (1850-51 рр.), X (1858 р.) загальноросійські ревізії населення. Серед них п'ята може справедливо вважатися першим загальним переписом населення краю.

Ревізькі казки, як правило, склалися і подавалися в маєтках - поміщиками чи їх уповноваженими, у державних селах - старостами й іншими посадовими особами, що відповідають за вчасне проведення ревізій, у містах - представниками міської влади. Обов'язковому включенню до складу податного стану підлягати особи, випадково пропущені за попередньої ревізії, або втікачі, що повернулися; особи, у яких минув пільговий термін звільнення від подушного податку; особи, що повернулися в оподаткований стан (наприклад, ченці, що залишили свій сан тощо).

Зміст ревізьких казок дозволяє встановити наступні свідчення: стану належність платника податків, його прізвище, ім'я, по батькові, вік і місце постійного проживання, чисельність у родині дітей, родичів і "робітних людей" із указівкою їхніх прізвищ, імені, по батькові, віку і стану належності. У додатковій колонці містилася інформація про майнове становище, рід занять.

Переважає більшість ревізьких казок Подільської губернії зберігається у 226 фондів Кам'янець-Подільського міського архіву, який нараховує загалом 53329 справ і є одним з найбільших у цьому архіві. Самі справи також нерідко вирізняються величезними розмірами. Що стосується матеріалів ревізій, то чимало з них зібрані не по окремих населених пунктах, а цілими повітами або їх частинами. Подекуди у описі зустрічаються і справи під такими назвами: "Ревізька казка селян Подільської губернії"¹⁴.

Стосовно нашої мікропопуляції зазначений фонд зберігає скомплектовані ревізькі казки Ольгопільського повіту за 1795⁵ й за 1816 р.⁶; та м. Ободівки за 1811р.⁷ й за 1858 р.⁸. У Вінницькому обласному державному архіві ревізькі казки представлені у незрівняно меншому обсязі. Єдиним, відомим автору, є перепис 1795 р., що зберігається у досить невеликому (12 одиниць зберігання) фондів "Бершадський повітовий суд"⁹.

Особливе місце, за своєю системністю та широтою охоплення різних верств населення, займають документи церковного обліку населення. До цієї групи належать парафіяльні метричні книги запису народжень, одружень, смертей; тісно пов'язані з ними книги шлюбних оголошень у церкві; сповідальні відомості, у яких містився перелік осіб, що стояли до причастя; матеріали візитацій, клірові відомості, що стосуються здебільшого духовенства та церковних селян.

Серед них надзвичайно важливе місце займають метричні книги сільських церков. Вони розпорошені по багатьох місцях зберігання, серед яких слід виділити наступні: колекція подільських метричних книг XVEI ст., яка знаходиться у ЦДІА України у Києві й

налічує 1521 одиницю зберігання¹⁰; збірка фонду „Подільська духовна консисторія”, що зберігається у Кам'янець-Подільському міському держархіві (К.-П. МА)¹¹; та досить чисельні, але розсіяні справи з Вінницького обласного державного архіву (ДАВО).

Записи метричних книг дозволяють нам встановлювати дати народжень, одружень і смертей селян; родинні зв'язки: батьки-діти, брати-сестри, хресні батьки - похресники, свати, куми; визначати вік особи; з'ясувати причини смерті.

Виявлені автором в українських архівах метричні книги, що фіксують склад населення нашої мікропопуляції, формують наступний список (найбільш характерні назви кількох подані повністю):

Містечко Ободівка. (Стара Ободівка). Св. Успенська церква.

"Книга регистрации родившихся, бракосочетавшихся и умерших по церквам правления". 21 .XII. 1827 - 21 .XI. 1828.)ДАВО.- Ф. 606.- Оп. 1.- Спр. 113).

"Метрическая книга Успенской церкви с. Староободовки, Ольгопольского уезда". 1788-1809pp. (ЦДІА.- Ф.224. - Оп.1. - Спр. 917).

"Церковь м.Ободовка. Книга записей актов о рождении, браке, смерти за 1842 г." (ДАВО. - Ф.904. - Оп.27. - Спр. 100).

Метрична книга м.Ободівки. 1848 р.(К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.1. - Т.1. - Спр.8054).

Метрична книга м.Ободівки. 1851-1856pp.(К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.1. - Т.1. -Спр.8172).

Метрична книга с.Ободівки. 1852-1858pp. (К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.2. - Спр.285).

Метрична книга с.Ободівки. 1876-1877pp. (К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.1. - Спр. 12004).

Метрична книга с.Старо-Ободівки. 1803-1834pp. (К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.2. - Спр.245).

Метрична книга с.Старо-Ободівки. 1810-1822pp. (К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.1. - Т.1. - Спр. 6928).

Нова Ободівка. Слободо-Ободівка. Св.Міаатівська церква.

"Метрическая Книга. Данная из Ольгопольского Духовного Присутствия для записи родившихся, браковъ, умерших". 3.1.1848 - 18.IX. 1848pp. ЩАВО. - Ф.606. - Оп.1. - Спр.114).

„Метрическая книга с.Слободо-Ободовки". 1822-1841pp.(К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.1. - Т.1. - Спр.7159).

Метрична книга с. Слободо-Ободівки. 1803-1839pp. (К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.2. - Спр.247).

Метрична книга с. Слободо-Ободівки. 1839-1853pp. (К.-П.МА. - Ф.315. - Оп.2. - Спр.271).

Метрична книга с. Слободо-Ободівки. 1842-1851pp., 318ст. (К.П.МА. - Ф.315. - Оп.1. - Т.1. - Спр.7590).

Метрична книга с. Слободо-Ободівки. 1853-1870pp. (К.П.МА. - Ф.315. - Оп.2. - Спр.287).

Метрична книга с. Слободо-Ободівки. 1857-1862pp. (К.П.МА. - Ф.315. - Оп.1. -Т.1. - Спр.8392).

Тісно пов'язаними з метричними книгами є інші документи генеалогічного характеру церковного походження. Зокрема це - сповідальна відомість, що фіксувала парафіян, які приходили до сповіді; клірова відомість, у якій містилися дані про священослужителів та шлюбні оголошення. Останні мали вигляд письмового акту, що укладався кліром з метою встановлення відсутності родинних зв'язків у молодих та інших перешкод до вінчання. Записи заносилися до спеціальної книги. До кінця ХІХ ст. форма записів ускладнилася і містила прізвища, імена по-батькові молодих, їхній вік, соціальний та сімейний стан, імена "поручителів" за молодих тощо.

Приклад укладання такого документу дає "Книга брачных обысков церкви Свято-Успенской м.Ободовки" за 1851 р.¹², "Книга для записи брачных обысков по церкви с. Старо-Ободовки Ольгопольского уезда» 1803-1834 pp.¹³ та книги записів шлюбних оголошень в церкві с. Слободо-Ободівки за 1803-1839pp. й за 1837-1853 pp¹⁴.

Справедливо визнаючи ревізькі казки та метричні книги основними, найбільш повними та системними джерелами з генеалогії селян, ми повинні вказати і значення інших

матеріалів з цього напрямку.

Серед них виділимо майнові та правові документи, судову документацію.

Списки селян фіксувалися у різноманітних юридичних актах, що відбивали зміни у належності та статусі кріпаків. Це - інвентарі, заповіти, домашні акти розподілу майна, межові книги тощо. Однак Стара та Нова Ободівки протягом XIX ст. незмінно знаходилися у власності однієї родини Сабанських, не залишаючи нащадкам такої скандальної, але багатой інформацію юридичної документації. Та не тільки у справах приватно-правового характеру містилися селянські переліки. Уставна грамота - майновий документ, що укладався під час звільнення селян від кріпацтва, дає нам інформацію переписного характеру щодо українського селянства 60-х років XIX ст. Переважна їх більшість датується першими роками після 1861 р. У грамоті містилися прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, повідомлення про дружин, дітей, батьків та інших родичів, соціальний та майновий стан селянина-господаря, що отримував особисту свободу.

Оригінали грамоти Ободівки, що включають і населення Нової Ободівки, зберігаються в Кам'янці-Подільському у фонді 112 "Подільське губернське у селянських справах присутствіє"¹⁵. Фотокопія цього списку знаходиться у Вінниці¹⁶. Крім того, у Вінницькому архіві є надзвичайно цінний експонат, що дозволяє ідентифікувати розташування окремих селянських садиб - "План садибних земель містечка Ободівки, укладений у 1866 році"¹⁷. Враховуючи ту обставину, що деякі родини понад сто років проживають у одних і тих самих подвір'ях, ми отримуємо додаткову реальну можливість встановити зв'язок між сучасними жителями села та їх предками.

Завдання генеалогічних досліджень полягає не тільки у встановленні прізвищ, імен та дат представників певної родини, але й у з'ясуванні деталей їхнього життя, побуту, господарювання. Звичайно, селянське життя залишалося здебільшого поза межами документування у тогочасних писемних джерелах. Чи не єдиним винятком з цього правила, який може донести до нас проблеми та турботи нашого предка-селянина є різноманітна судова документація, матеріали юридичних справ. Обставини визначення відповідальності, притягнення до суду як свідків, звернення до судових органів, протоколи сільських сходів дають нам картину повсякденного життя селян XIX - поч. XX ст. Відразу слід зазначити, що генеалогічна робота з такими збірками надзвичайно складна і малоефективна. У архівних описах назви документів подаються, як правило, без вказівки населеного пункту, обмежуючись лише прізвищем: справа про злочин такого і такого. Кількість одиниць зберігання у судових фондах величезна. Досить лише зазначити, що найбільший за розмірами 144-й фонд Кам'янець-Подільського архіву "Кам'янець-Подільський окружний суд" нараховує 144434 позиції.

Особливо зросла кількість таких справ після проведення судової реформи у середині 60-х рр. XIX ст. Вона створила волосні суди першої інстанції у кримінальному й цивільному провадженні для селянства. Крім того, була введена посада мирового судді для розгляду незначних цивільних і кримінальних справ. Мировий досить часто змушений був опиратися на авторитет громади при прийнятті тих чи інших рішень, що знаходить свій вияв у зборах, протоколи яких підписувалися мало не всіма домогосподарями села..

Як найбільш показові відзначимо наступні збірки документів: "Про виселення за ганебну поведінку селян м. Нової Ободівки..." далі список з 10 прізвищ. Прохання про виселення підтримує 241 житель села. Справа містить ще кілька списків селян, оскільки вирішення її тривало досить довго: з 1906 по 1913 рр.¹⁸. Далеко не завжди односельці так однозначно підтримували покарання своїх сусідів. У подібній справі "Про виселення (за ганебну поведінку) селян м. Нової Ободівки Павла Гордієва Ключки і Івана Артеменка", що розглядалася у 1912-1914 рр., лише 10 чоловік проголосували за їх видалення. Натомість 226 воліли залишити їх у своєму середовищі¹⁹.

Подібні списки доносять до нас і особисті підписи тодішніх жителів Ободівки. Щоправда, кількість здатних власною рукою написати своє ім'я була вражаюче мала - не більше 10 відсотків.

Певну генеалогічну інформацію містять і інші архівні документи: різноманітні списки військового обліку, приватні архіви поміщиків, документація поліцейського обліку. Однак авторові не вдалося серед подібних справ, що зберігаються в українських архівах, знайти достатньо презентабельні та змістовні у сенсі його дослідження.

Отже, приклад невеликої мікропопуляції півдня Вінницької області промовисто свідчить про практичну перспективність селянської генеалогії. Хоча існує певна часова лакуна у метриках Нової Ободівки періоду 70-90-х рр. XIX ст., використання цілого комплексу документів, що їх зберігають наші архіви, дозволяє прослідкувати розвиток непривілейованої сільської родини щонайменше до кінця ХУІІІ ст. А врахування тієї обставини, що п'ята ревізія дала нам загальний перепис населення із зазначенням віку дорослих жителів, створює можливість опустити нижню планку пошуків у часі до середини зазначеного століття. Глибше просування дослідника, на жаль, визначається наявністю у вітчизняних й іноземних архівах матеріалів не таких масових й системних та доброзичливим ставленням Фортуни до його праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Любченко В. До селянської генеалогії Поділля: можливість дослідження, джерела та їх інтерпретація., У зб. Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика.- К., 1996.- С. 150;
2. Легун Ю.В. До питання про час заснування села Ободівки // Тези доповідей 11-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. - Вінниця, 1992.-С.33;
3. Населення міста Російської імперії в 500 и более жителей по данным первой всеобщей переписи населения 1897г. - СПб., 1905.- С. 158-170;
4. Кам'янець-Подільський міський архів (К.-П. МА).- Ф.226.- Оп.79.- Спр. 6701;
5. К.-П. МА. - Ф.226.- Оп.79.- Спр. 2726-2730;
6. К.-П. МА. - Ф.225.- Оп.79.- Спр. 3814-3821;
7. К.-П. МА. - Ф.226.- Оп.79.- Спр. 3574;
8. К.-П. МА. - Ф.226.- Оп.79.- Спр. 6149,6150;
9. ДАВО. - Ф.636.- Оп.1.- Спр. 11;
10. Центральний Державний Історичний Архів України у Києві.- Ф.224.-Оп. 1.- Спр. 1-1521;
11. К.-П.МА. - Ф.315.-Оп.1.-Т.1,2.-Оп.2.- Оп.4;
12. К.-П. МА. - Ф. 315.-Оп.1. - Т.2.-Спр. 1887;
13. К.-П. МА. - Ф. 315. - Оп. 1.-Т.1.- Спр.245;
14. К.-П. МА. - Ф. 315.- Оп. 1. - Т.1.- Спр.247, 271;
15. К.-П. МА. - Ф.112. -Оп.2.- Т.1.- Спр. 2325;
16. ДАВО. - Ф. 468.- Оп. 1.- Спр. 453;
17. ДАВО. - Ф.666.- Оп.1.- Спр.21;
18. К.-П. МА. - Ф.112.- Оп.2.- Спр. 14783;
19. К.-П. МА. - Ф. 112.- Оп.2.- Спр. 14934.

О. Ф. Мельничук

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПОРЕФОРМЕННОГО ПЕРІОДУ В ПРАЦЯХ ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ ДЕРЖАВОЗНАВЦІВ

В історії держави і права України друга половина XIX ст. стала важливим етапом, оскільки реформи 60-70-х років дозволили вивести країну з кризи й дали могутній поштовх для подальшого розвитку, хоча проведена модернізація виявилася багато в чому непослідовною та незавершеною. Оскільки губернська адміністрація була саме тією ланкою, на яку був покладений обов'язок проведення названих перетворень, то й не дивно, що вже в дореволюційний період проблема правового статусу органів місцевої влади зацікавила ряд вчених.

До праць загального характеру, в яких проаналізовано як центральні, так і місцеві установи Росії, віднесемо роботи російських державознавців О.Д. Градовського, М.М. Коркунова, С.О. Корфа, М.О. Куплеваського, Б.Ю. Нольде та ін.¹

Дані праці створювалися як підручники з державного права для студентів юридичних закладів. Важко погодитися з окремими вченими, що у них був лише "формально-юридичний" підхід². Зусиллями російських державознавців була створена досить цілісна теорія державного управління.

У першу чергу варто відзначити ґрунтовну багатотомну працю О.Д. Градовського - історика, публіциста, професора права Петербурзького університету і Олександрівського ліцею. Дослідник опрацював матеріал по губернських установах, дворянському, земському, міському та селянському самоврядуванню. Він зробив екскурс в історію самоврядних органів, охарактеризував організацію міського самоврядування за реформою 1892 р. На